

УДК 37.013

*Дудка Т. Ю.,
к. пед. н., доцент
кафедри менеджменту
та інноваційних технологій
соціокультурної діяльності,
факультет соціально-
економічної освіти та управління
НПУ імені М. П. Драгоманова
(Україна, м. Київ)*

СОЦІАЛЬНО-ОСВІТНІЙ ВЕКТОР ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА “ПРОСВІТА” (ДРУГА ПОЛ. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)

Статтю присвячено цілісному аналізу практичного досвіду прогресивної діяльності товариства “Просвіта” (1868–1939 рр.) на теренах України. Висвітлено ідейну сутність діяльнісних починань представників товариства на канві історико-педагогічних умов досліджуваних епох. Окреслено пріоритетні напрями педагогічного подвизництва, охарактеризованого соціально-освітньою рельєфністю та національною орієнтованістю.

***Ключові слова:** товариство “Просвіта”, діяльність, освіта, масова неграмотність, регіон, повітові відділи.*

Статья посвящена целостному анализу практического опыта прогрессивной деятельности общества “Просвита” (1868–1939 гг.) на территории Украины. Обобщенно идейную сущность деятельностных начинаний представителей общества на канве историко-педагогических условий исследуемых эпох. Определены приоритетные направления педагогического подвижничества, охарактеризованного социально-образовательной рельефностью и национальной ориентированностью.

Ключевые слова: общество “Просвита”, деятельность, образование, массовая неграмотность, регион, уездные отделы.

The article is devoted to the holistic analysis of the practical experience of the progressive activity of the Prosvita Society (1868–1939) in the territory of Ukraine. The ideological essence of activity initiatives of representatives of the society is highlighted at the canv of historical and pedagogical conditions of the studied epochs. The priority directions of pedagogical asceticism, characterized by socio-educational relief and national orientation are outlined.

Keywords: society “Prosvita”, activity, education, mass illiteracy, region, county divisions.

Відновлення української державності активізувало діяльність наукових студій, присвячених відтворенню забутих сторінок історії з метою переосмислення наявного джерелознавчого фактажу.

Актуальність даного дослідження обумовлена необхідністю екстраполяції в сучасний освітній процес знань вітчизняних історико-педагогічних традицій з метою розроблення методологічного підґрунтя для подальшого проукраїнського наукового та педагогічного поступу.

Окремі аспекти досліджуваної проблематики знаходимо у працях Н. Дем’яненко, В. Євтуха, Т. Завгородньої, В. Сиротюка, О. Сухомлинської та ін. Проте, досі мало вивченим залишається питання амбівалентності характеру авторських підходів на досліджувану проблематику в історико-педагогічному контексті.

Прогресивний досвід зарубіжної педагогіки, ліберальні віхи історії, громадсько-педагогічне подвижництво на теренах України – все це сприяло започаткуванню діяльності товариства “Просвіта” (1868–1939 рр.). Яскраво виражена присутність загальносуспільного відчуття “суворих умов побуту”, які підкріплювалися масовою неграмотністю, посилювалися “існуючою суспільною розокремленістю, ворогуванням й апатією”, актуалізували необхідність заснування названого осередку [3, с. 3–4].

Для широкого об’єднання територіальних громад різних регіонів на національному ґрунті бракувало достатньої кількості просвітницького зерна. Знаковою у цьому ракурсі є теза: “...не вистачало того, без чого в наш час не можемо розпочинати... великої справи... – досконалої підготовки, вичерпного вивчення того... що розповідали” [6, с. 251].

Суб'єктивну характеристику прогресивності просвітництва західноукраїнського регіону подав у своїх доробках М. Драгоманов. Педагог наголошував місцевим Наддніпрянським громадам: "...не забувайте, що перші читальні позакладались в Галичині ще коли... про нас не було чуть ..." [4, с. 25]. Такими словами вчений заохочував тогочасну інтелігенцію до рішучих дій і практичної реалізації просвітництва у різних регіонах України.

Відомий український подвижник І. Франко так описав умови функціонування зазначених просвітницьких осередків: "...читальні... народжуються тепер під тиском тяжких обставин з одного боку, а під впливом газетної і усної пропаганди з другого боку" [9, с. 62–65]. З поданого фактажу стає зрозумілим, що реалізація досліджуваного феномену на території Західної України прогресувала в умовах посиленої "пропаганди" діючої влади [9, с. 65].

Випускник Львівського університету і співзасновник товариства "Просвіта" А. Січинський охарактеризував ключові завдання свідомої інтелігенції: "...кожний нарід, що хоче добитися самостійності, мусить передусім дбати про те, щоб нижчі верстви суспільності, народні маси піднести до тої ступені просвіти, щоби ця маса почула себе членом національного організму, відчула своє громадське і національне достоїнство й узнала потребу існування нації, як окремішої народної індивідуальності" [5, с. 91–92].

Основна мета просвітницької діяльності, на думку Драгоманова, полягала в тому, щоб: "...школа і... книжка пробудила охоту "обійняти"... і навчити... найменшого брата" [4, с. 37]. Учений був переконаний, що освоєння просвітницьких традицій відбувалося шляхом особистісного розвитку та глибинної самоосвіти.

У цьому контексті, педагог значну увагу приділяв використанню в навчально-виховному процесі "правильної" літератури. Зокрема, гострої критики Михайла Петровича зазнала "Книга для чтения в школах Киевского учебного округа" князя П. Ширинського-Шихматова [4, с. 47–48]. Учений підкреслював, що наочний посібник "...непридатний для... українських шкіл..." [4, с. 47]. Свою позицію Драгоманов обґрунтовував наступним чином: "...вона починалася... російською офіційною мовою, а потім – ... українською. Я пропонував починати з українського елементу і виходити поступово до... іншого..." [4, с. 48]. Як бачимо, педагог не був прихильником повноцінної ізоляції з навчально-виховного процесу "іншого" елементу, він наполегливо переконував спочатку розпочинати освоєння національних здобутків, а потім – переходити до міжнародних.

Надзвичайно цінною для навчально-виховного процесу шкіл досліджуваного періоду була наступна авторська література: М. Мукалов “География Киевской губернии: Учебное пособие по родиневедению” (1883), О. Косткевич “Карта Галичини, Буковини й Угорської Русі” (1887 р.), Г. Величко “Народописна карта українсько-руського народу” (1896 р.) та ін. [5]. Широкою популярністю в колі народних мас користувалися видання: читанка “Зоря”, часопис “Письмо з Просвіти”, “Календарі Просвіти” та інші [5]. Загальне народне враження від доступної джерельної бази було таким: “...з великим інтересом народ читає... з цікавим зображенням подій, їхніх причин та результатів...” [5, с. 117].

Досить фундаментально реалізовував окреслену феноменологію на території Галичини представник названого вище осередку “Просвіти” – професор В. Шухевич. Просвітницьку скарбницю знатного українського педагога, випускника Львівської альма-матері, неможливо переоцінити. Володимир Осипович увійшов в історію, як співзасновник таких знакових для українства того часу осередків – “Просвіта”, “Руського Педагогічного Товариства”, “Руської Бесіди”, “Бояну” та ін. [6]. У 1887 році з метою просвітництва, вчений побував у населених пунктах території Українських Карпат [6].

У 1894 р. за ініціативи Шухевича на території Львівщини розгорнув свою діяльність прототип скансену, в рамках якого всі відвідувачі мали змогу ознайомитися з колекцією літератури, опублікованої “Просвітою” [1]. Слід зауважити, що видання зазначеного осередку були розраховані на різновікову цільову аудиторію. Найбільшою популярністю серед відвідувачів користувалася така періодика: дитяча – журнал “Дзвіночок”; доросла – часописи “Діло”, “Зоря”, “Руська читанка”; педагогічна – газета “Учитель” та ін. [1].

У процесі реалізації просвітницьких завдань названого осередку, актуалізувалася необхідність напрацювання в 1870 р. змістовної наповненості Статуту Товариства попередніх років (див. табл. 1).

Дані табл. 1 засвідчили, що відмінність нормативного наповнення обидвох статутів “Просвіти” прослідковувалася в чотирьох головних критеріях – напрям діяльності, домінуюча роль у загальній структурі, основне завдання та географія поширення. На наш погляд, найбільш суттєві переформатування Товариства у 1870 р. відображалися у чіткому нормативному закріпленні реалізації завдання просвітницької зорієнтованості місцевих і виїзних заходів повітових відділів (табл. 1).

Таблиця 1

**Порівняльна характеристика нормативного наповнення
статутів Товариства “Просвіта” за 1868 р. та 1870 р. [2; 5; 8]**

Статуту Товариства “Просвіта”	
1868 р.	1870 р.
<i>1. Напрямок діяльності організації</i>	
науково-освітня	освітня
<i>2. Домінуюча роль у структурі діяльності</i>	
“...всіх українських інтелігентів, учителів, священників, урядовців і поважних громадян” [2, с. 50]	“...юнаків і дівчат, жінок і чоловіків, багатих й бідних, селян та інтелігенції” [2, с. 51–52]
<i>3. Основне завдання організації</i>	
збір і публікація науково-популярних праць, вивчення історичних подій	реалізація просвітницького туризму з метою поширення “...просвіти між українським народом...” [5, с. 72]
<i>4. Територія охоплення</i>	
місто Львів та приміські території	повітові відділи різних адміністративно-територіальних одиниць України

У контексті коригування існуючих прогалів, діяльність осередку зорієнтовувалася на:

- підготовку та публікацію літератури;
- поширення джерельної бази в колі широких суспільних мас;
- розгортання сітки читалень, друкарень, книгарень, театрів, музеїв;
- заснування проукраїнських гімназій, семінарій, кафедр [14].

У той час як на території Наддніпрянщини досліджуваний феномен розчинявся в ідеологічному сумбурі пропаганди, на території Західної України його розвиток ще підтримувався місцевими прогресивними осередками. Досить продуктивно традиції просвітницького туризму розвивалися на базі повітових відділів “Просвіти” (див. рис. 2).

Аналізуючи сутнісне наповнення рис. 2 бачимо, що практичні аспекти реалізації осередками Товариства просвітницьких функцій прослідковувалися у: проведенні відкритих лекторіїв, заснуванні нових освітніх осередків, поглибленні традицій просвітницького туризму, гастролюванні творчих народно-мистецьких колективів тощо. У розрізі досліджуваної проблематики, найбільш знаковим для нас було

читання масових лекцій просвітниками в різних західних регіонах та запровадження мандрівних бібліотек (рис. 2). Зокрема, цільовою аудиторією читальних залів були: учні, студенти, професорсько-викладацький склад університетів; люди з обмеженими фізичними можливостями; особи, позбавлені волі та інші [8; 12].

Рис. 2. Практичні аспекти ефективної діяльності повітових відділів Товариства "Просвіта" (1920–1928 рр.) [8]

У праці Р. Іваничука "Нарис історії "Просвіти", знаходимо дані про те, що найбільш популярними в колі широких суспільних мас були

творчі доробки “...Т. Шевченка, І. Франка, Б. Грінченка, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, Л. Українки...” та інших [5, с. 88]. Найбільш цікавими для студентської молоді та викладачів були праці “...М. Шашкевича, М. Костомарова, П. Чубинського, М. Драгоманова, М. Грушевського, І. Крип’якевича...” та інших [5, с. 88–89].

Реалізація окреслених завдань Товариства “Просвіта”, будувалася на врахуванні педагогічних принципів: природовідповідності й ціннісно-сислової спрямованості, індивідуально-особистісного і полісуб’єктного та інших (рис. 2).

Прогресивним кроком Дубенського, Луцького та Рівненського осередків “Просвіта” було відкриття українознавчих курсів, лекторами яких були мандрівні українські подвижники [14, с. 268].

У 1928 р. на базі Луцької української гімназії, за ініціативи Волинських осередків “Просвіта”, розпочав своє функціонування Музей старовини і етнографії [13, с. 47]. Керівником закладу було призначено українського педагога М. Левицького. Не втрачаючи часу, освітянин разом з гімназистами здійснив численні тривалі мандрівки з метою укомплектування експозиції просвітницького осередку [13]. Основними завданнями діяльності музею були:

- “...виховання учнівської молоді на традиціях національної культури;

- збереження від загибелі історико-культурних пам’яток” [13, с. 48].

Досить важливу просвітницьку функцію в досліджуваній період виконував Музей Кременецького ліцею. Відкриття останнього відбулося за підтримки місцевого осередку “Просвіта” та Наукового товариства імені Шевченка [11, с. 77]. Очолив новостворений центр учитель, діяч Володимир-Волинської “Просвіти” – О. Цинкаловський [11]. За ініціативи Олександра Миколайовича ліцеїстами було зібрано на території Волині, Полісся та Підляшшя значну кількість природних і культурних експонатів. Усі вони увійшли в основу наступних відділів музею – “...археологічного, ботанічного, географічного, геологічного та етнографічного” [11, с. 78].

Ось як описав свої враження від реалізації просвітницького туризму разом зі своїми вихованцями О. Цинкаловський: “...довелося... бувати і ночувати в будинках учителів, хуторян, поміщиків... майже у кожному місці знаходили щось нове... часто консультувалися з професором І. Шендриком, В. Січинським та іншими фахівцями” [11, с. 78–79].

З метою унаочнення навчально-виховного процесу місцевий просвітник опублікував також “...геологічну та археологічну карти Волині та Волинського Полісся” [11, с. 80].

На території названої адміністративно-територіальної одиниці, об'єднали спільні зусилля два прогресивні товариства – “Просвіта” та “Українська школа”. Осередки започаткували видання дитячого періодичного видання “Сонечко”, на сторінках якого популяризувалися мандрівки по території “...Острога, Дубно, Володимир-Волинського, Луцька...” та ін. [10, с. 277].

За сприяння Волинської “Просвіти” і місцевого відділу Спілки вчителів, свою діяльність розгорнула і кременецька туристична секція. Даний осередок широко практикував організацію просвітницького туризму на території регіону [7].

Усвідомлення неможливості сприйняття ідеологічної парадигмальності свідомістю чистої незаполітизованої “зрілої” інтелігенції, зокрема, й представників товариства “Просвіта”, активізувало радянську владу до проведення жорстоких розправ, голодомору, масових розстрілів і виселення. Такого роду практицизм унеможлиблював подальшу реалізацію високоідейним осередком на території України своїх функцій. Проте, закладені товариством просвітницькі підвалини послугували міцним фундаментом для подальшої відбудови храму Української держави.

Література:

1. *Арсенич П.* Володимир Шухевич (1849–1915): Життя і культурно-громадська та етнографічна діяльність: До 150-річчя від дня народження / П. Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. – 87 с.

2. *Гарат Р.* Періоди розвитку товариства “Просвіта”, відзначені у його статутах / Р. М. Гарат // Наукові записки з української історії : збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький : [б.в.], 1999. – Вип. 8. – С. 49–53.

3. *Гнатюк В.* Слово на часі / В. Гнатюк // Діло. – Львів, 1900. – № 199. – С. 3–4.

4. *Драгоманов М.* Листи до Івана Франка і інших (1887–1895) / М. Драгоманов. – Л., 1908. – 423 с.

5. *Іваничук Р.* Нарис історії “Просвіти” / Р. Іваничук; за ред. І. Мельника. – Львів ; Краків ; Париж : Просвіта, 1993. – 231 с.

6. *Качкан В.* Українське народознавство в іменах : у двох частинах / В. Качкан. – К. Либідь, 1994. – Ч. 1. – 336 с.

7. *Коновець О. Ф.* Просвітницький рух в Україні (XIX – перша третина XX ст.) / О. Ф. Коновець. – К. : [б.в.], 1992. – 170 с.

8. *Кудла О. В.* “Просвіта” в Україні на початку ХХ ст. (за документами ЦДІАК України) / О. В. Кудла // Архіви України. – К. : ДКАУ, 1994. – № 1–6. – С. 35–44.

9. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / Редкол.: І. Вакарчук, Я. Ісаєвич (співголови) та ін. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 560 с.

10. *Макарчук С.* Етнографія України : навчальний посібник / С. А. Макарчук. – Львів : Світ, 1994. – 520 с.

11. *Ротач П.* З любов’ю до рідного краю / П. Ротач // Слово і час. – К., 1990. – № 6. – С. 76–81.

12. *Савчук Б.* Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Плай. – 1999. – 136 с.

13. *Тронько П.* Краєзнавство у відродженні духовності та культури. Досвід. Проблеми. Перспективи / П. Тронько. – К., 1994. – С. 47–48.

14. *Шендрик І.* Архіви і краєзнавство / І. Шендрик // Наша Батьківщина. – Львів, 1937. – Ч. 12. – С. 268.